

ALMANACHY, ROČENKY A ZBORNÍKY V SLUŽBÁCH VEDY A LITERATÚRY

Petronela Bulková, Miriam Poriezoová

Úvod

Pri sledovaní produkcie tlačiarňi na Slovensku sa stretávame so špecifickým typom dokumentu označovaným ako „nepravé periodikum“ alebo „seriál“. Skupinu nepravých periodík môžeme charakterizovať ako typologicky rozmanité dokumenty¹ vydávané so zámerom stáleho pokračovania s vopred neurčenou periodicitou, charakterizované spoločným názvom, spoločnou rámcovou formálnou úpravou a označením poradia jednotlivých zväzkov.²

Zo širokého spektra týchto historických prameňov sa v príspevku sústredíme na skupinu tlačených almanachov, ročeniek a zborníkov (ďalej ARZ), ktoré z hľadiska svojho obsahu i formálnych znakov predstavujú materiál so značným potenciálom pre bádateľskú verejnosť. Tieto nepravé periodiká stoja ako pramene často v úzadí historického výskumu, hoci ide o nesmierne bohatý zdroj relevantných informácií zo širokého spektra ľudského poznania. V priebehu 18., najmä však 19. storočia, sa ARZ vyprofilovali ako jedinečný materiál pre poznanie a formovanie spolkového, literárneho či divadelného života, rozvoja vied na poli spolkov, študentských či hospodárskych aktivít, s lokálnou ale i celouhorskou pôsobnosťou.

V rámci *Programu slovenskej retrospektívnej bibliografie* patrí spracovanie nepravých periodík, teda aj ARZ, do pôsobnosti Univerzitnej knižnice v Bratislave. V Kabinete retrospektívnej bibliografie sa nepravé periodiká spracúvajú a následne sprístupňujú vo forme klasických tlačených bibliografií a elektronických databáz.³

¹ Napr. kalendáre, výročné správy škôl a inštitúcií, direktoriá, schematizmy, adresáre, zápisnice atď.

² GEŠKOVÁ, Ž. Nepravé periodiká ako dokumentárne a informačné pramene, s. 350.

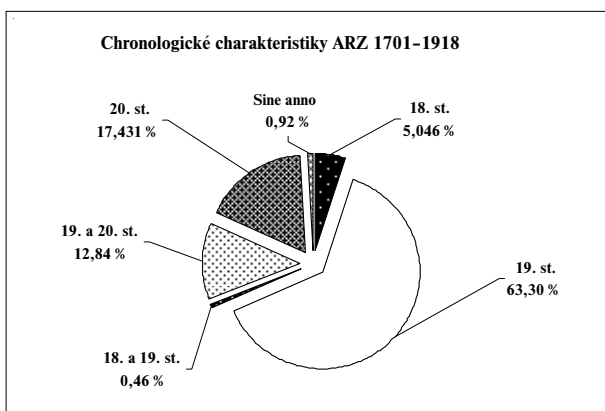
³ Prehľad vydaných bibliografií a elektronických databáz je dostupný na stránkach Kabinete retrospektívnej bibliografie UKB: <<http://www.ulib.sk/sk/katalogy/bibliografie/tlacou-vydane-diela/>>; <<http://www.ulib.sk/sk/katalogy/bibliografie/online-databazy/>>.

ARZ 1701–1918

Koncepcia projektu

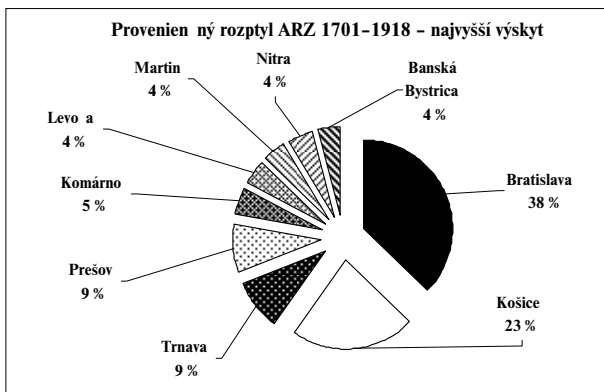
Časové vymedzenie spracovávaného materiálu v rámci tohto obdobia vyplýva z tradície retrospektívnej bibliografie na Slovensku.⁴ Koncepcia projektu prihliada na osobité vlastnosti a charakteristiky dokumentov. Primárnymi kritériami pre ich zaradenie do bibliografického súboru sa stali predovšetkým: *typologické hľadisko*, *obdobie vzniku* a vychádzania v súlade so stanoveným chronologickým úsekom a *hľadisko slovacity*, uplatnené v dvoch rovinách. V rovine jazykovej ide o ARZ v slovenskom jazyku vydané aj mimo súčasného územia SR (napr. Budapešť, Viedeň). V rovine územnej sa vzťahuje na všetky ARZ, ktorých vydavateľ, alebo tlačiar sídlil na dnešnom území SR.

Takto orientovaný projekt si vyžadoval rozsiahly heuristický prieskum doma i v zahraničí. Korpus spracovávaných ARZ 1701–1918 v súčasnosti obsahuje viac ako 230 titulov rozmanitej informačnej hodnoty v cca viac ako 890 ročníkoch. Pozornosť je venovaná ich bibliografickej evidencii na *súpisovej úrovni* (tj. jednotlivých titulov a ich ročníkov), ale i *rozpisovej úrovni* – tj. obsahovej i formálnej analýze publikovaných článkov. Chronologické, provenienčné a jazykové špecifiká ARZ dokumentujú pripojené grafy č. 1–3.

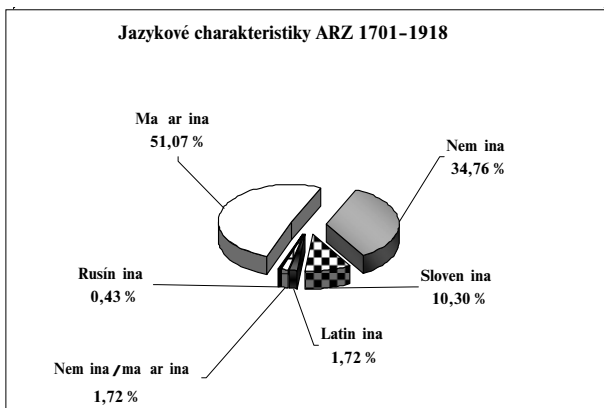

Graf. č. 1

⁴ Do roku 1700 je tlačenná produkcia podchytená v Bibliografii tlači vydaných na Slovensku. Diel 1 a 2. Jána Čaploviča. Po roku 1701 sa riadi už spomenutým programom.

Graf č. 2⁵

Graf č. 3

Rozčlenenie dokumentov ARZ

Na základe obsahových a vydateľských špecifik boli vyčlenené dve základné skupiny ARZ, a to:

1. Almanachy: literárne, divadelné, prehľadové,
2. Ročenky: spolkové a iné.

⁵ Graf znázorňuje iba lokácie s najvyšším výskytom vydaných titulov.

Almanachy

Almanachy predstavujú chronologicky najstarší typ dokumentu v rámci ARZ a vyprofilovali sa do troch hlavných skupín: literárne, divadelné, prehľadové.

Literárne almanachy odzrkadľujú literárne smery a prúdy v rôznych časových úsekoch. Na ich stránkach sa stretávame so širokou škálou rôznorodých literárnych útvarov⁶ v slovenskom, nemeckom, maďarskom i rusinskom jazyku. Medzi autormi nachádzame predstaviteľov klasicistickej, romantickej i realistickej literatúry. Okrem pôvodnej tvorby sprostredkovali almanachy čitateľom v prekladoch i diela antických autorov, avšak i predstaviteľov modernej dobovej spisby nemeckej, francúzskej, americkej, írskej, anglickej, španielskej, poľskej, ale napr. i ukážky indickej, či sicilskej ľudovej tvorby.

Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa stretávame s literárnymi almanachmi v nemeckom jazyku,⁷ v ktorých prezentovali svoju tvorbu autori lokálneho i celohorského významu. Išlo najmä o krátke literárne útvary, satiru, epigramy, anekdoty, príležitostné oslavné básne, ľúbostnú lyriku atď.

Silnejúce úsilie národnosti v multikultúrnom a multietnickom Uhorsku sa prejavilo aj vo vydavateľskej sfére. V tejto atmosfére vznikali aj prvé almanachy v slovenskom⁸ a maďarskom jazyku.⁹ Z aspektu vývoja slovenskej literárnej tvorby a vývinu jazyka sú dôležitými historickými prameňmi, v ktorých nachádzame tvorbu štúrovskej generácie, autorov romantizmu, predstaviteľov realizmu i spisovateľov neskorších prúdov. Ženské autorky formujúcej sa slovenskej literatúry uverejňovali svoje práce v *Živene* (1872, 1875) a *Letopise Živeny* (1896, 1898, 1902, 1906). Osvetové a populárno-náučné články sa zameriavali na domáce hospodárstvo, odievanie, spoločenské správanie a nabádali ženy k výberu vhodnej lektúry. Nezastupiteľné miesto na stránkach literárnych almanachov zaujímala aj ľudová slovesnosť.

Najrozsiahljšou kategóriou almanachov boli *almanachy divadelné*, formujúce sa postupne od 2. polovice 18. storočia. Sprvu sa stretávame najmä s nemecký-

⁶ Napr. Sborník slovenských piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier obyčajov a povier (1870, 1874).

⁷ Napr. Almanach von Ungarn (1778); Almanach einiger Freunde Ungerischer Musen (1800); Musen Almanach (1801, 1807); Pressburger Musen Almanach (1785).

⁸ Napr. Plody Zboru Učenců Řeči Českoslowanské Prešporského (1836); Gitřenka (1840); Zornička: zábavník pre djetky (1846, 1847), Nitra (1844–1876, 5 zv.); Concordia (1858); Lipa (1860, 1862, 1864); Tábor (1870); Zornička: obrázkový zábavník pre dietky (1871); Napred (1871); Tatra (1872); Almanach mládeže slovenskej (1885); Lipa (1860, 1862, 1864) a iné.

⁹ Napr. Jácint (1836, 1838); Nefelets (1832, 1833, 1834); Kassai Almanach (1897); A Felvidéki Ujság Almanachja (1910) a iné.

mi a v priebehu 19. storočia postupne i s maďarskými divadelnými almanachmi. Vychádzali najčastejšie v polovici roka, či na jeho konci s novoročnými vinšami. Vyvinuli sa z pôvodne literárnych almanachov a ich zostavovateľmi boli spravidla šepkári divadelných spoločností (tzv. „souffleuri“). Svojim rozsahom sú nevelké, avšak pre bádateľov dejín divadla a divadelného života prinášajú viaceré relevantné informácie – prehľad repertoáru divadla, spolu s menoslovom divadelného súboru, zoznamy členov orchestra i ďalšieho pomocného personálu (garderobiéri, kulisári...). V závere bývali zaradené krátke literárne útvary inšpirované divadelným životom (anekdoty, básne, vtipné satirické príbehy).

Rady by sme upozornili i na *almanachy prehľadové*, osobitne by sme spomenuli dva tituly celouhorského významu – Almanach von Ungarn (1778) a Ritter-Orden Almanach (1780). Prvý informoval o politickom, cirkevnom, hospodárskom a spoločenskom živote v Uhorsku. Druhý sa venoval historickým i súdobým rytierskym rádom spolu s menoslovmi žijúcich členov.

Ročenky

Najvýraznejšiu a najpočetnejšiu skupinu súboru ARZ predstavujú tematicky rôznorodé *ročenky*. Pristúpili sme k ich rozčleneniu do dvoch východiskových skupín: *ročenky vydávané mimo pôsobnosti spolkov* a *ročenky spolkové*. Spolková profilácia, tematické zameranie, typológia i vydavateľské zázemie ročeniek však poskytli viacero kritérií členenia:

1. *konfesia*: evanjelické a katolícke ročenky;
2. *geografická pôsobnosť*: regionálna, celouhorská;
3. *záujmové skupiny vydavateľsky zodpovedné za obsahovú náplň ročenky* (spevákcke zbory, dobročinné združenia, ročenky učiteľov, študentov, tovarišov, iné profesijné);
4. *tematická profilácia*.

Tab.: Tematické rozdelenie ročeniek

Tematické rozdelenie ročeniek
História, archeológia, muzeológia
Náboženstvo
Školstvo, osveta
Sociológia
Umenie
Baníctvo, hutníctvo
Prírodné vedy - medicína - lekárnictvo

Technika
Hospodárstvo, ekonómia, štátna správa
Štatistika
Technika
Šport
Poľovníctvo, lesníctvo, ochranárstvo

1 Ročenky spolkové

Pri formovaní a rozvíjaní prírodných i humanitných vied na našom území zohrala významnú úlohu aj spolková činnosť, a to najmä v 19. storočí. V niektorých prípadoch sa činnosť spolkov rozvinula do takej miery, že saturovali absentujúce vedecké spoločnosti. Ich aktívne pôsobenie vyústilo často do vydávania vlastných ročeniek, ktoré sa stali jedným z prostriedkov naplňovania osvetových a popularizačno-náučných zámerov spolkov s úsilím vytvoriť priestor na odborné publikovanie a výmenu aktuálnych výsledkov bádání, pozorovaní a výskumov v prírodných i humanitných vedách.

Postupne sa štruktúra spolkových ročeniek vyprofilovala a ustálila do dvoch základných častí – **príspevkovej** a **spolkovej**. V prvej autori prezentovali odborné štúdie, články, či výsledky meraní a pozorovaní v súlade s orientáciou spolku. Druhá mapovala pôsobenie a aktivity spolku, prinášala informácie o členskej základni spolku, konaných zasadnutiach a ich uzneseniach, na ktorých odzneli rôzne prednášky, či správy o majetku, zbierkotvornej činnosti a finančných záležitostiach. Ročenky mohli obsahovať rôzne rubriky: recenzie kníh, propagácia knižných noviniek apod. Na ich stránkach sa objavovali i transkribované archívne pramene (korešpondencia, hospodárske záznamy, dokumenty úradnej povahy atď.), ale i dobová inzercia.

Ročenky tak predstavujú *jedinečný zdroj* informácií o spolkovom živote, pričom dokumentujú aktivity a angažovanosť spolkov v rôznych oblastiach spoločenského a vedeckého života.

Regionálne vedecké spolky v druhej polovici 19. storočia predstavovali významné odborné, vzdelávacie, komunikačné spoločenstvá, ktoré v jednotlivých regiónoch sústreďovali reprezentantov inteligencie. Ich najväčší význam spočíval nepochybne v podporovaní, usmerňovaní a organizovaní výskumov.¹⁰ Ich členovia sa združovali na profesijnom základe, s cieľom rozvíjať vlastnú disciplínu a prispieť k ďalšiemu poznaniu spoločnosti.

¹⁰ PEKAŘOVÁ, K. Publikačné aktivity prírodovedných a lekárskeých spolkov na území Slovenska (1850–1918), s. [7].

Rozsiahlosť materiálu neumožňuje podrobne sa venovať každému titulu osobitne, preto v rámci zvolených kategórií priblížime iba niektoré z nich.

Ročenky prírodovedných a lekársko-lekárnických spolkov

„Regionálne prírodovedné a lekársko-lekárnické spolky patria jednoznačne k najmarkantnejším fenoménom vo vývoji vedy na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvých deceniách 20. storočia.“¹¹

Ťažiskové pozorovania a výskum členov spolkov v oblasti vied o živej prírode sa sústredili najmä na faunu a flóru na dnešnom území Slovenska. V rámci medicíny dominovala medicínsko-zdravotnícka tematika, príspevky z oblasti biologických vied, či balneografie. Publikačné aktivity autorov dosvedčujú záujem o dosiahnuté výsledky a dianie aj v širších súvislostiach a ďalších disciplinách.¹² Medzi najvýznamnejšie patrili: *Uhorský karpatský spolok*, ktorého aktivity dokumentuje 44 ročníkov spolkovej ročenky,¹³ *Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok* (1856–1918),¹⁴ *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej*,¹⁵ či *Banskoštiavnická lekárska a prírodovedná spoločnosť*.¹⁶ Okrem uvedených vyvíjali aktívnu bádateľskú a publikačnú činnosť i ďalšie spolky na území Nitrianskej, Gemerskej, Spišskej a Zemplínskej župy.

Ročenky historicko-vlastivedného zamerania

K rozvoju historického bádania prispeli významnou mierou i formujúce sa vlastivedne a historicky orientované spolky. Ich činnosť spočívala predovšetkým v sústreďovaní historických prameňov a archeologických nálezov do zbierok, či v mapovaní rôznorodého národopisného materiálu. Členovia publikovali odborné štúdie z histórie Uhorska, jednotlivých lokalít a regiónov, venovali sa genealógii, numizmatike, heraldike, archeológii, ale i dejinám súdnictva, remesiel, cechov, či dejinám literatúry. Prinášali vybrané transkribované archíválne osobnej i hospodárskej povahy, biografické štúdie, články z oblasti dejín umenia, architektúry, či etnológie, ale aj príspevky dotýkajúce sa dejín knižnej kultúry – informácie o starých tlačiach, knižniciach, či knih tlačiarstve.

¹¹ PEKAŘOVÁ, ref. 10, s. [13].

¹² PEKAŘOVÁ, ref. 10, s. [12].

¹³ A Magyarországi Kárpátgyűlés Évkönyve s paralelným nemeckým názvom (1874–1917).

¹⁴ Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Preßburg (1856–1918).

¹⁵ Trencsén Megyei Természettudományi Egylet Évkönyve (1878–1912).

¹⁶ A Szelmebányai Gyógyászati És Természettudományi Egylet Évkönyve (1870–1891).

Tieto spolky vyvíjali svoju činnosť a podporovali historické bádania nielen na úrovni regionálnej – napr. *Gemerský muzeálny spolok*,¹⁷ *Spišský dejepisný spolok*,¹⁸ *Hornouhorský muzeálny spolok*,¹⁹ ale i nadregionálnej – napr. *Matica slovenská*,²⁰ *Muzeálna slovenská spoločnosť*.²¹

Ročenky cirkevných spolkov

Na regionálnej úrovni vyvíjali svoju činnosť cirkevné spolky²² pre členov katolíckej konfesie i príslušníkov evanjelických cirkví. Vo svojich ročenkách zachovali svedectvo o dianí v konkrétnom cirkevnom zbore, významných udalostiach, sviatkoch, podujatiach, vyvíjanej osvetovej, sociálnej a charitatívnej činnosti, či vzdelávacích aktivitách.

Okrem vyššie uvedených skupín spolkových ročeniek pôsobili na území dnešného Slovenska i spolky s odlišným zameraním. Tieto môžeme rozčleniť na základe ich ústredného zamerania do skupín spolkov hospodárskych, študentských, športových a turistických, či osvetových.²³ Zaujímavým dokladom študentskej činnosti, literárnych, či odborných aktivít študentov, sú práve ročenky študentských spolkov, ktoré vznikali na pôde vzdelávacích inštitúcií.²⁴

2 Ročenky vydávané mimo pôsobnosti spolkov

V korpuse ARZ evidujeme i tematicky rôznorodé tituly, ktorých vydavateľom neboli spolky, ale rôzne inštitúcie, resp. jednotlivci. Zo skupiny štatistických ročeniek²⁵ vyberáme *Statistische Nachweisungen* (1866, 1871, 1877) o Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe, ktoré vydávala *Obchodná a priemyselná komora v Bratislave a Košiciach*. Mapovali geologické, prírodovedné pomery (fauna, flóra, vodstvo, balneológia), informovali o regionálnych dejinách, obsahovali zoznam miest, obcí a obývaných lokalít. Dokumentovali stav priemyslu, remesiel a obchodu, poľnohospodárstva, prinášali zoznamy finančných ústavov. Evidovali

¹⁷ A Gömörmegyei Múzeum-Egyesület Évkönyve (1886–1917).

¹⁸ Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve (1885–1914).

¹⁹ Felsőmagyarországi Múzeum-egylet Évkönyve (1872–1908).

²⁰ Letopis Matice slovenskej (1864–1875).

²¹ Sborník Museálnej Slovenskej Spoločnosti (1896–1914).

²² Napr.: Az Eperjesi Ág. Hitv. Evangélikus I. Anyaegyház Évkönyve (1895–1916); A Kassai Kath. Patronage - Egyesület Évk. (1908–1917); A Komáromi Ref. Egyház Évk. (1909–1913).

²³ Solennia Memoriae... Kis-Honthanae (1809–1842).

²⁴ Napr. A kassai kir. jogakadémia ifjusági egyleteinek évkönyve (1891/92–1893/94).

²⁵ Okrem toho vychádzali i ďalšie štatistické prehľady o župách.

demografické údaje o obyvateľstve, školstve, spolkovom živote, knižniciach, nemocniciach a charitatívnych organizáciách.

K zaujímavým nesporne patria i ročenky, ktoré sprostredkovali výsledky astronomických a meteorologických pozorovaní. K najstarším radíme latinské *Observationes astronomicae* (1757–1770), ktoré vydávala Akademická tlačiareň v Trnave. Výsledky pozorovaní, ktoré prebiehali v observatóriu v Hurbanove, sa odzrkadlili aj na stránkach ročenky *Az Ó-Gyallai astrophysikai és meteorológiai Observatoriumon... = Beobachtungen... Observatorium in Ó-Gyalla* (1893–1904).

Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701–1918 - online databáza

Na stránkach Univerzitnej knižnice v Bratislave je dostupná čiastková, pravidelne aktualizovaná online verzia Bibliografie ARZ - <<http://retrobib.ulib.sk/www.isis/azr.htm>>. Doposiaľ obsahuje cca 6,5 tis. stručne anotovaných bibliografických záznamov. Používateľom umožňuje vyhľadávať na rôznych úrovniach, či záznamy len prezeráť v rámci 41 vyčlenených tematických kategórií.

Zhrnutie

Almanachy, ročenky a zborníky predstavujú:

- ❖ *doposiaľ nedostatočne využívaný, avšak veľmi bohatý historický prameň regionálneho i nadregionálneho významu,*
- ❖ *jedinečný zdroj informácií o dejinách spolkov, formovaní spolkového života a ich aktivitách,*
- ❖ *jedno z možných východísk pre sledovanie diferenciacie humanitných i prírodovedných disciplín v 18. a najmä v priebehu 19. storočia.*

Osobitné miesto zaujima kapitola samotnej *vydavateľskej a distribučnej činnosti spolkov, ich podiel na vytváraní publikačného priestoru pre bádateľov z radov významných osobností vedeckého a kultúrneho života, ale i autorov (monografie, mapy, atlasy atď.).*

Zoznam bibliografických odkazov:

GEŠKOVÁ, Ž. Nepravé periodiká ako dokumentárne a informačné pramene.

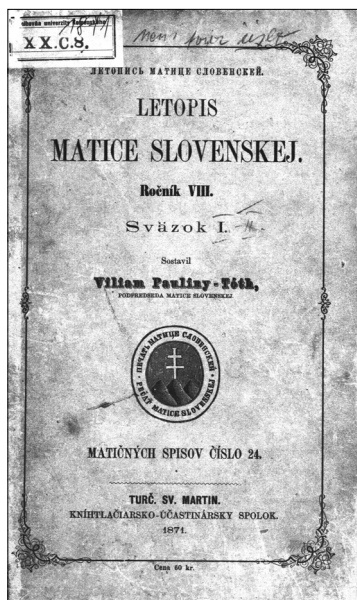
In *Knižnica a informácie*, 1994, roč. 26, č. 8–9, s. 350–351.

PEKAŘOVÁ, K. *Publikačné aktivity prírodovedných a lekárskeho spolkov na území Slovenska (1850–1918)*: so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy: Autoreferát dizertačnej práce. 20 s.

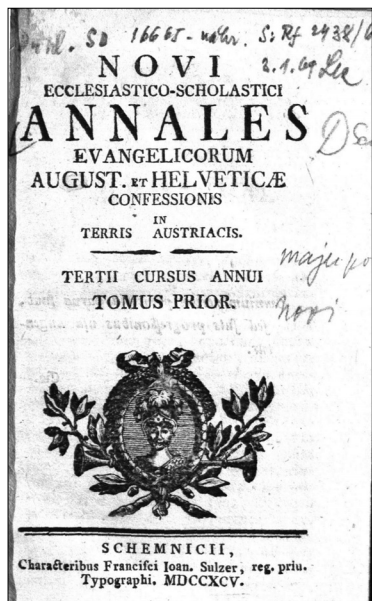
Použitá literatúra:

- BULKOVÁ, P., PORIEZOVÁ, M., PYTLOVÁ, Z. Almanachy, ročenky, zborníky: ich prínos pre výskum Košíc a okolia. In *Kniha 2008*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 175–191.
- BULKOVÁ, P., KURUCOVÁ, L., PORIEZOVÁ, M. Neprebádané historické pramene k dejinám Slovenska: E-bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701–1918. In *Studia Bibliographica Posoniensia I/2008*. ISSN 1337-0723. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2008, s. 97–108.
- FIRCÁKOVÁ, K. Košické literárne almanachy v 19. storočí a na začiatku 20. storočia (do r. 1918). In *Kniha 2008*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 192–203.
- PEKAŘOVÁ, K., PORIEZOVÁ, M. Poznanky zo spracovávanía almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku do roku 1918. In *Knižnica*, 2002, roč. 3, č. 7–8, s. 343–344.

Obrazová príloha:

Obálka Letopisu Matice slovenskej, 1871

Titulná strana Novi Ecclesiastico - Scholastici Annales, 1795